

evolucionismu v přírodních vědách a sociologii, Jurij Davydov podrobně komentoval své teze *Soudobá sociologie při hledání svých východisek* a Svetozar Efirov vyvolal vášnivý spor o svou koncepci narcistické interpretace tradiční marxistické kritiky soudobých západních teorií. V této souvislosti se ostře diskutovalo nejen o tom, co je to „třídní přístup v sociologii“, ale také o celé řadě vysoce aktuálních politických otázek, jak ostatně v dnešní Moskvě ani nijak není možné. Ke smířování rozpálených hlav zejména při diskusích o politicky exponovaných problémech přispíval svým neobyčejně kultivovaným přístupem Genadij Batygin. Posledního dne jednání se účastnil také ředitel Sociologického ústavu AV SSSR Alexandr Jadov, který však nevystoupil s poměrně obvyklou ředitelskou zdravicí, ale okamžitě se věcně a produktivně zapojil do diskusí, které se právě vedly o dezideologizaci vědy, o „potřebě neideologické vědy v rámci vědy světové“, ale také o povaze soudobé obecné sociologické teorie, o možnosti empirického „dokazování“ logicky kontradiktorních prakticko-politických koncepcí atd.

Na závěr jednání byl schválen protokol, který hodnotí práci skupiny a formuluje další výzkumná témata. Bulharský sociolog G. Fotev navrhl, aby skupina byla přejmenována (návrh zní v češtině poněkud kostrbatě – Historie a teorie sociologie). Po diskusí, v níž rumunští kolegové vyslovili některé výhrady, ale současně také pozitivní náměty k protokolu, bylo rozhodnuto, aby na příštím setkání, jež se bude konat v roce 1990 v Berlíně, byla prodiskutována vhodnost a nosnost těchto základních témat:

- Proměny v chápání předmětu sociologie
- Pokusy o novou syntézu teoretického vědění v sociologii
- Sociologie a postmodernismus
- Pluralismus a dialog v soudobém sociologickém myšlení
- Národní a univerzální v sociologické diskusí
- Paradigmata sociální změny
- Sociologie a utopie.

Intenzivní jednání komise, jehož se za ČSSR osobně účastnili D. Alijevová z FF KU v Bratislavě a Miloslav Petrusek z ÚFS ČSAV, bylo v mnoha ohledech mimořádně poučné. Budeme-li k sobě nekritičtí, můžeme konstatovat, že minula doba, kdy jsme ve studiu a analýze západních teorií měli před ostatními socialistickými zeměmi někdy dokonce dosti značný náskok. Budeme-li však k sobě naprosto upřímní, musíme přiznat, že jsme značně zaostali, protože naše původní tvorba i překladová aktivita prostě nesnese srovnání dnes již se žádnou evropskou zemí socialistického společenství. Tento vědecký, ale i kulturní dluh je ovšem třeba začít rychle splácet. Druhým významným poučením je pak to, že se značně zvýšila úroveň a kultura diskuse, rozuměj – náročnost na věcnou a fundovanou argumentaci, kterou dnes již nelze zastoupit žádným slovním zaklínadlem. Chceme-li být a zůstat partnery v dialogu, budeme muset důsledně vymýtit verbalismus a prázdné fráze z našich textů a projevů. Polská socioložka Helena Kozakiewiczová na setkání v Moskvě poněkud provokativně (ale jak a proč jinak?) vyostřila diskusi kolem „obecné sociologické teorie“, když se zeptala – jaký je rozdíl mezi obecnou teorií a grafomanií? Nebezpečí, že žádný rozdíl mezi těmito dvěma sférami lidských činností nebude, je ovšem značné. Platí to však nejen pro západní teorie, které byly předmětem zájmu na moskevském setkání.

Miloslav Petrusek

Seminář skupiny pro kvalitativní analýzu

Ve dnech 23. až 25. října 1989 proběhlo v Alšovicích v pořadí již třetí setkání skupiny pro kvalitativní analýzu, jež byla ustavena jako pracovní skupina při sekci metod a technik Československé sociologické společnosti v dubnu tohoto roku.

Jednání semináře se pohybovalo v obsahovém rámci předběžného programu nastíněného při prvním červnovém setkání skupiny M. Petruskem v jeho přednášce o vztahu kvantitativních a kvalitativních metod v sociologii. Svým zaměřením navazovalo rovněž na zářijové setkání skupiny, kde se diskutovalo o možnostech použití kvalitativních metod v sociologii města (T. Krivdová), o metodách biografických (Z. Kusá), a o biodromální psychologii (D. Ondrušek).

Alšovické setkání uvedl L. Rabušic (katedra sociologie, Brno) seznámením s *Průvodcem po kvalitativní analýze sociálního prostředí* (Loflandovi 1984). Pozornost byla věnována především zúčastněnému pozorování a hloubkovému interview. Práce, která je inspirována přístupy antropologů, řeší především

problém vstupu do prostředí, jež má být zkoumáno, již menší pozornost je věnována konečné analýze dat. Různá sociální prostředí jsou přitom typologizována právě z hlediska obtížnosti přístupu. Úvodní výklad nastolil mimo jiné jeden z centrálních problémů kvalitativního přístupu: jak sladit výhody participace na životě zkoumaného prostředí s požadavkem jistého odstupu vůči hodnotové orientaci vlastní zkoumané kultury.

R. Šmíd (Ústav pro výzkum kultury, Praha) spolu s D. Bártovou (Výzkumný ústav obchodu, Praha) informovali o vývoji a současných možnostech využití fotografie při studiu sociální reality. v souvislosti s rozlišením fotografie sociálně kritické, sociologizující a sociologické (vyhotovené přímo jako součást výzkumu) bylo prezentováno množství sociálně výmluvného fotografického materiálu. Účastníci semináře měli možnost se přesvědčit, že fotografie, která zdánlivě pouze reprodukuje realitu, je ve skutečnosti dílem abstrakce, jež má schopnost zprostředkovat nový pohled na jevy zkoumané jinými sociologickými technikami.

Příspěvek R. Marady (Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha) se zabýval pojetím kvalitativních a kvantitativních přístupů u Karla Mannheima. Referent se soustředil na analýzu problému generací z roku 1928, aby na ní dokumentoval pojetí metody u Manheima. V této souvislosti byl dotčen problém objektivitě poznání dosahovaného kvalitativními přístupy. Na příkladu předávání vědění mezi generacemi byla otevřena významná otázka kontinuity a diskontinuity sociálního poznání reagujícího na proměňující se sociální realitu.

J. Keller (katedra sociologie, Brno) se zabýval rozporem mezi teoretickou nezbytností a praktickou problematičností použití biografické metody v historické sociologii. Na příkladu analýzy vývoje organizace státní správy poukázal na nutnost kompletního přístupu k sociálním jevům. Vnější pohled na fungování sociální reality by měl být neustále konfrontován se snahou uchopit perspektivu těch, kteří svým jednáním tuto realitu vytvářejí. V opačném případě hrozí, že historická sociologie nepřekročí omezenou úroveň funkcionální analýzy.

M. Suchánková (Ústav pro výzkum společenského vědomí ČSAV, Brno) se zabývala možnostmi využití kvalitativní analýzy v sociologii náboženství. Dosavadní kvantitativní postupy nedoceňují například tendence ke zniternění a individualizaci náboženských postojů. Referentka doporučuje více využívat zejména techniky hloubkového rozhovoru a otevřených otázek, což umožní více se zaměřit na problematiku vlastní motivace, a tedy přejít od pouhého popisu rozložení náboženského citění k analýze jeho vnitřních zdrojů.

Z. Kusá (Ústav filozofie a sociologie SAV Bratislava) nastínila různé přístupy k analýze životních příběhů. Objasnila přitom zásadní rozdíly mezi přístupem etnografickým (sociologizujícím) a narativním. V této souvislosti se zabývala různou vhodností použití formální a rétorické logiky při analýze. Z výkladu vyplynul požadavek stavět explikace společenských věd nikoli na logice přítomné v matematickém typu usuzování, nýbrž na logice zdůvodňování a argumentace obsažené například v postupech právní vědy.

J. Herzmann (Ústav pro výzkum veřejného mínění při FSÚ, Praha) seznámil přítomné s některými metodologickými problémy výzkumu veřejného mínění, a to právě v souvislosti s možnostmi použití kvalitativních metod. Zde doporučil soustředit pozornost například na pozorování chování lidí v masových akcích, na typologii mluvčích veřejného mínění v různých jeho oblastech, na rozlišení tvůrců a mluvčích veřejného mínění a podobně. Cílem podobného zjišťování je doplnit popis momentálního stavu veřejného mínění o širší souvislosti kauzálního charakteru.

J. Alan (Výzkumný ústav sociálního rozvoje a práce, Praha) rozlišil různé roviny biografické metody. Kromě vcelku tradičního zkoumání soustředných kruhů obklopujících jedince v podobě rodiny, komunity a širších sociálních struktur, vypovídá biografická metoda o světě každodennosti, a to s jistou rezignací na abstraktnější generalizace. Konečně nejnovější způsob použití této metody klade důraz na pohled samotných zkoumaných jednotlivců, kteří strukturují svět z vlastní perspektivy. Trvalým úkolem přitom zůstává integrovat poznání jedince s poznáním širších sociálních souvislostí, což teprve umožní překonat jednostrannosti obou přístupů.

J. Šanderová (Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV, Praha) informovala o metodologických problémech spojených se získáváním dat pomocí hloubkových rozhovorů. Stejně problematice se věnoval ve svém vystoupení rovněž L. Falfan (Ústav pro filozofii a sociologii SAV, Bratislava). V prvním z výzkumů byl sledován způsob, jímž práce mimořádně exponovaných vědeckých pracovníků ovlivňuje jejich rodinný život. Druhý z obou výzkumů zachycuje sociálně kulturní proměny slovenské vesnice a v této souvislosti si

všímá motivace mladých lidí, kteří se účastní aktivně života folklórních skupin. Spojujícím prvkem obou výzkumů byly problémy plynoucí z propojení kvantitativních metod s přístupy kvalitativními.

J. Kabele (Ústav sociálního lékařství, Praha) zdůraznil primát obsahového zaměření a odvozenost významu různých způsobů zpracování. Vyzvedl možnosti plynoucí z teorie životního cyklu pro interpretaci dat získaných analýzou osobních životopisů. Informoval rovněž o možnostech propojení kvalitativních a kvantitativních přístupů v oblasti klinické sociologie, konkrétně při výzkumu chronicky nemocných dětí a jejich rodin.

Metodologickým otázkám osvětlování problémů pacientů byl věnován rovněž příspěvek Z. Kučery (Výzkumný ústav psychiatrický, Praha). Referent se věnoval především rozboru teoretických i praktických zdrojů rodinné terapie. Když charakterizoval současný stav v této oblasti, konstatoval mimořádný význam intervence ideí výzkumníka do výsledné podoby prezentace sociální reality, tedy konkrétně podíl výzkumníka na výsledné konstrukci obrazu rodiny, která je předmětem terapie.

J. Jaroš (Ústav sociálního lékařství, Praha) hovořil o výzkumu prováděném ve Dvoře Králové nad Labem, jenž zjišťoval, nakolik plní místní zoologická instituce své výchovné a osvětové poslání. Zabýval se přitom problémy vyplývajícími ze souběžného použití řady různorodých technik (například klasický dotazník, hloubkový rozhovor, kreslená anketa a pozorování, spolu s foto- a videodokumentací) a obtížemi doprovázejícími vysvětlení založené na jejich vzájemné kombinaci.

M. Čákr (Výzkumný ústav strojírenské technologie a ekonomiky) referoval o poznatcích získaných sociology provádějícími poradenství pro vedoucí pracovníky průmyslových podniků. Setkání tohoto typu, jejichž primárním cílem bylo formování účelově stmelných týmů vedoucích pracovníků, posloužilo zároveň jako vhodný terén pro realizaci hloubkového a longitudinálního výzkumu sféry podnikového řízení.

L. Musil (Ústav ekologie průmyslové krajiny ČSAV, Ostrava) se zabýval některými metodologickými souvislostmi výzkumů hornických kolektivů prováděných technikou standardizovaného rozhovoru. Pozornost soustředil zejména na problémy spojené s kategorizací odpovědí, na jejíž úspěšnosti do značné míry závisí možnost výzkumníka zmapovat společné momenty spojující množství jinak těžko souměřitelných výpovědí. Respektování zvláštností kultury, v níž je výzkum prováděn, je nezbytnou podmínkou jeho úspěšnosti, je předpokladem k tomu, aby nutná zjednodušení, k nimž výzkumník sahá, nevedla k nadměrnému zkreslování závěrů, k nimž dospívá.

Jednotlivé příspěvky diskutované na semináři tvořily různorodou mozaiku pohledů, což umožňovalo dotýkat se téžže skutečností střídavě z různých perspektiv. Mnohost pohledů byla zaručena samotným složením zúčastněných, členů různých sekcí Československé sociologické společnosti. Podobné vzájemné obohacování stanovisek se předpokládá i na dalších plánovaných setkáních, jejichž obsahové zaměření bylo na schůzce předběžně dohodnuto.

Jan Keller, Daniela Špešná

Mezinárodní seminář o kvalitativních metodách

Kvalitativní metody prožívají posledních několik let v rámci sociologie renesanci. Lze je nejnázve vymezit negativně, tj. jako metody, které se neopírají o tzv. hromadná data a jejich kvantitativní (především statistické a automatizované) zpracování. Na rozdíl od metod kvantitativních jde vždy o značně individualizovaný, nestandardní nástroj, jehož konkrétní podoba je přizpůsobena určitému výzkumnému cíli. Zřídka se tak setkáváme s konkrétními návody (typu „kuchařských knih“), jichž dnes v oblasti kvantitativní analýzy existuje jen těžko přehlédnutelná řada. Tato skutečnost také byla jedním z důvodů, které vedly k uspořádání mezinárodního semináře (výzkumníků z evropských zemí) na téma *Metody studia proměn způsobů života* (doslovně přeloženo „forem života“). Hlavním cílem semináře bylo umožnit odborníkům přistupujícím k sociální realitě spíše z kvalitativního hlediska výměnu zkušeností získaných v rámci konkrétních výzkumů a diskusi o detailech, které se obvykle v knihách či časopisech neuvádějí.

Pořadatelem semináře bylo *Evropské koordinační centrum pro výzkum a dokumentaci ve společenských vědách*, známější spíše pod zkráceným názvem Videňské centrum. Iniciátorkou a vůdčím duchem